

РЕЦЕНЗІЇ

ПІТЕР ЕДМІРЕНД

Finkel, Evgeny. Ordinary Jews. Choice and Survival during the Holocaust. – Princeton, NJ: Princeton University Press, 2017. – 296 p.¹

Чи маємо ми моральне право і чи взагалі є сенс говорити про те, що євреї мали вибір під час Шоа? Лоуренс Лангер казав, що ми найчастіше маємо справу з «вибором без вибору». По всій контрольованій нацистами Європі євреїв поглинула система, створена та калібрована з метою їх знищення. Ба більше, нацистська політика та її виконавці систематично, а інколи

навпаки – хаотично, заперечували право євреїв на існування та намагалися стерти їх як таких. Тож чи міг окремий єврей робити власний вибір у світі, загалом байдужому або ворожому до євреїв, у світі, де домінували воєнна сила та кількісна перевага? Це питання худож-

¹ Текст уперше було опубліковано англійською у: *Reading Religion, a publication of the American Academy of Religion* (www.readingreligion.org). Друкується з люб'язного дозволу автора. Переклад з англійської Віталія Боброва.

ньо опрацьоване у художньому фільмі «Вибір Софі», де будь-який вибір веде до поразки та руйнування. Такий вибір є, по суті, анти-вибором: він сконструйований, примусовий і має на меті заперечити волю жертви, змусити її до співучасті у насильстві нацистської системи. А як щодо відповідальності? Визнання наявності хоч якогось вибору відкриває питання про те, чи і до якої міри євреї несуть за нього відповідальність. Хіба не легше вважати нацистів, їхніх спільників та решту байдужого світу кінцевими винуватцями? Як аналізувати вибір і відповідальність євреїв у такому контексті?

Євгеній Фінкель застосовує у своїй книзі «Звичайні євреї. Вибір і виживання під час Голокосту» не філософський чи моральний, а соціоакадемічний підхід. Він намагається обрахувати, квантифікувати та оцінити, як окремі єврейські мешканці трьох гетто – у Кракові, Мінську та Білостоку – реагували на нацистську політику й загрозу. Фінкель вивчає політичне та общинне життя євреїв до Шоа, поринає у більш ніж п'ятсот свідчень очевидців англійською, івритом, російською та польською, щоб визначити, як і кому саме з євреїв вдавалося пережити різні напади та чистки. Наприклад, хто мав більші шанси на виживання поза межами гетто: чорноволосий, чорноокий обрізаний чоловік-єврей у Кракові, котрий вчився у польській школі, чи блакитноока єврейка-білявка з Білостока, котра розмовляла лише мовою їдиш? (с. 195). Фінкель стверджує, що поряд з історичним контекстом вирішальне значення мала обрана стратегія виживання.

Автор визначає шість основних стратегій виживання євреїв у гетто після нацистської окупації: співпраця, колаборація, долання труднощів, догодження, ухилення та опір. Він стверджує, що знання довоєнної історії цих общин допомагає зрозуміти, яку стратегію, ймовірно, вони мали обрати та чому певні стратегії краще спрацьовували на певних теренах і взагалі не діяли на інших. Кінцевою метою Фінкеля є застосувати ці стратегії у широкому розумінні у різних контекстах випадків геноциду. Для запобігання геноциду потрібно проаналізувати умови, які призвели до таких випадків у минулому, щоб заздалегідь відвернути винищення людей у наш час. Автор не надто сподівається на чинник зовнішнього втручання, яке могло б зупинити геноцид або масове вбивство. Його метод також полягає в аналізі схожих ситуацій і контекстів, щоб надати громадам, чие життя під загрозою, конкретну підтримку та стратегії для самозахисту.

Історії трьох гетто, які обрав для дослідження Фінкель, містять кілька цікавих прикладів для перевірки його гіпотези, а також ускладнюють і додають нових відтінків питанням вибору, відповідальності та справедливості в історії Голокосту. Прімо Леві відмовився від осуду поведінки у «сірій зоні», і Фінкеля також цікавлять дії окремих євреїв. Він намагається пояснити, як саме на такий вибір вплинули довоєнний політичний режим, стосунки та умови співжиття євреїв і неєвреїв, досвід участі євреїв у політичних або військових формуваннях, відносини із Німеччиною до Шоа. Наприклад, Фінкель підкреслює, що Мінськ до наступу нацистів 22 червня 1941 р. був частиною Радянського Союзу, тож багато євреїв міста були радянськими людьми, котрі мали позитивні спогади про Німеччину часів Першої світової війни та майже не мали жодної інформації про Німеччину у 1930-х рр., до того ж після підписання пакту Молотова–Ріббентропа радянські радіо та газети не розповідали про нацистські звірства. Євреї Краківського гетто більше знали про політику Адольфа Гітлера, здебільшого були частиною польського суспільства, мали широкі, хоч і не обов'язково дружні, контакти з поляками. А білостоцькі євреї говорили переважно мовою їдиш і майже не мали зв'язків із польською культурою і досвіду життя під радянською владою. Вони також були відрізані від новин про жорстокі дії нацистів після пакту Молотова–Ріббентропа. Тож яким чином ці довоєнні контексти мали впливати на вибір мешканців гетто під час Шоа?

Наведемо два з багатьох поданих Фінкелем прикладів. Автор показує, що радянське панування у Білостоку створило умови, за яких єврейській общині вдалося накопичити більше досвіду та умінь для опору, ніж це було можливо, наприклад, у Кракові (с. 190). Не маючи цих умінь до окупації, розвинути їх під час німецького панування було складно або взагалі неможливо. Тож сіоністське підпілля у Білостоку змогло організувати повстання, а їхні товариші у Кракові – ні. Щодо стратегії ухиляння, особливо коли йшлося про потребу видати себе за неєврея та проживання поза межами гетто, типова поведінка мала не менше значення, ніж зовнішній вигляд. Євреї, котрі мали більш слов'янську чи польську зовнішність, мали більше шансів, ніж чоловіки з такою самою зовнішністю, – через практику обрізання. Однак не менш важливим, особливо у Кракові, було знати місцеву культуру, мову, католицькі традиції. Фінкель зазначає, що євреї Мінська мали більше шансів вижити поза межами гетто, ніж єв-

реї Білостока, оскільки радянське панування до Голокосту послабило внутрішньообщинні зв'язки. Це означає, що велика кількість мінських євреїв мали більше неєврейських знайомих, мали більше знань і навичок, щоб поводитися як типовий слов'янин або слов'янка, а отже, їх було важче ідентифікувати.

Фінкель хоче відновити суб'єктність євреїв під час Голокосту (а також представників інших груп, «вражених масовим насильством») (с. 6). Адже вважають, що відновити здатність жертви робити вибір, хай навіть обмежений чи невідповідний, зокрема, означає повернути частину їхньої гідності та людяності. Це також дає змогу оцінити, які рішення мали більш безпечні наслідки й забезпечували можливість бодай крихкого миру, – автор пише про це у відвертому та неосудливому розділі про колаборантів. Кінцевою метою є показати, що вибір у тих, кого поглинули звірства, все ж таки був «трохи менш без вибору» (с. 198). Це важлива і варта уваги мета. Так само як і заклик Фінкеля до суспільствознавців активніше долучатися до досліджень Голокосту і геноцидів. Головним правилом у цьому процесі, однак, має лишатися відповідальне ставлення. Нові праці про події Голокосту потроху спростовують незбагненний характер цієї події, і саме тому так важливо відновлювати знання про єврейське життя та єврейську суб'єктність до, під час та після Шоа. Своїм дослідженням Фінкель зробив вагомий внесок у цей процес, не забуваючи однак про осіб, дії, політику та закони, які уможливили контекст «вибору» між життям та смертю.